

ВСТУП

Самобутність Гуцульщини яскраво проявилася в декоративно-ужитковому мистецтві, зокрема у ткацтві, вишивці, дереві, металі. Проте майже невідомим до сьогодні залишається мистецтво виготовлення та декорування зброї, що було поширеним серед народних майстрів цього краю. Безумовно, що окремі екземпляри декорованої гуцульської зброї є творами декоративно-ужиткового мистецтва, а її краці зразки були зібрані в музейні колекції ще на поч. ХХ ст. Значна кількість таких творів до сьогодні не була атрибутована, лише поодинокі зразки введені в науковий обіг. Окрім того, сучасні музеї в Україні здебільшого не мають змоги експонувати ці твори належним чином, а отже, гуцульське зброярство залишається невідомим як в українському колі мистецтвознавців, так і серед науковців.

Гуцульщина — добре відомий етнографічний регіон цілість якого забезпечується геопросторовими та етнічними чинниками, історією розвитку, культурним надбанням. Виробництво вогнепальної зброї на Гуцульщині ніколи не мало легального характеру і при різних політичних системах дослідження «народного зброярства» наводило на небезпеку і дослідників, і самих майстрів. Тому окремі згадки в різноманітних публікаціях розпорошені і не систематизовані, а самі предмети дуже часто анонімні, що створює значні труднощі для дослідників.

На сьогодні окремої наукової розробки мистецтвознавчого чи будь-якого іншого характеру щодо гуцульської зброї немає. Це можна пояснити владарюванням сусідніх держав на українських землях до 1991 р., відсутністю національної політики України тривалий час, що

зумовлювало тему «існування українського зброярського мистецтва» як політично нестабільну.

На початку ХХ ст., короткотривалі спроби незалежності української держави не дали змоги розгорнути вивчення цього питання на достатньому рівні. За останні роки інтерес до мистецтва зброї посилюється, з'явилося багато статей та досліджень зі зброярської тематики. Великий обсяг інформації про зброю став доступним в останнє десятиліття. Утім, зброярство Гуцульщини залишається білою плямою в історії, тим паче в історії мистецтва. Стосовно мистецтвознавчої проблематики, варто наголосити, що Гуцульщина є чи не єдиною територією в Україні, де зброярство набуває яскравих ознак художнього ремесла, безперервно розвиваючись від правіків і до сьогодні.

За основу нашого дослідження беремо передусім зброю з декоративними елементами, виразними формами та системою оздобу, які характерні для Гуцульщини. В українському контексті національна зброя нерідко одночасно виконує функції мисливської і культової, спортивної і парадної. Зброя як вишуканий елемент домашнього інтер'єру має довгу неперервну традицію. Пройшовши шлях від захисної зброї, що розміщувалася традиційно над ліжком господаря, набуваючи з часом значення нагородної та іменної, що демонструвала знатність сім'ї, вона сьогодні виконує переважно роль естетичну, модифікуючись від функціонального об'єкта до декоративного елемента інтер'єру.

Зброя є одним із найважливіших елементів костюма та атрибуту ритуальних дійств у багатьох народів світу. Застосування декору на ній особливо підкреслює та глибше розкриває функціональну суть кожного артефакту, ритуальний характер якого зберігався у всі часи існування зброї. Як явище народної культури, твори українського зброярського мистецтва можуть аналізуватися у широкому контексті та передбачають різноманітні аспекти вивчення, сягаючи магічного, соціального, етнічного, культурологічного значень, що реалізуються в художній формі виробів. Але важливо враховувати, що зброя, яка належить до ужиткового мистецтва, окреслює одночасно й особливе коло категорій, що пов'язані безпосередньо зі створенням предмета, матеріальним втіленням його естетичної концепції. Технічне втілення тісно пов'язане з характеристиками декоративного образу. Відповідно мистецтвознавчий аналіз зброї повинен здійснюватися лише з позиції взаємовпливів художньо-естетичних категорій з одного боку, й естетики матеріального втілення з іншого. Специфіка зброярського мистецтва полягає передусім в інтегрованій різноманітності технологічних засобів декору.

Монографія є спробою систематизувати фактологічний матеріал, проаналізувати художні особливості гуцульської зброї, а також виокремити низку проблем, пов'язаних з культурним явищем зброярства в регіональному контексті.

Об'єктом дослідження є декорована гуцульська зброя XVIII–XIX ст. та аксесуари озброєння, які зберігаються у музеях України. Для порівняльної характеристики були залучені музейні експонати та проаналізовано каталоги зі збірок Росії, Словаччини, Польщі й інших світових музеїв-арсеналів.

Територіальні межі дослідження охоплюють етнографічний район Гуцульщини, що визначений історичними землями Галичини й Закарпаття — згідно із сучасною картою України: це південні частини Надвірнянського, Косівського та Верховинського районів Івано-Франківської області, Рахівський район Закарпатської області та Путильський район Чернівецької області.

Речовий матеріал умовно обмежений XVIII–XIX ст. — найпоказовішим періодом у розвитку гуцульської зброї. Взято до уваги те, що розквіт зброярства на Гуцульщині припав на XVIII–XIX ст., він відбувався у загальному контексті історико-культурного розвитку Галичини. Для повнішого розкриття теми зроблено екскурс у попередні хронологічні етапи, що дає можливість виразніше висвітлити розвиток зброярства як художнього ремесла.

Методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення предмета у контексті тих явищ і процесів, які мали найбільший вплив на його розвиток. Метод порівняння та систематизації дав змогу виділити характерні риси гуцульської зброї, вирізнити її основні типи та художні особливості. Відповідно для дослідження мистецтва декору гуцульської зброї застосовано принцип історизму, порівняльно-аналітичний та описовий методи, а також методи структурно-типологічного й мистецтвознавчого аналізу.

Завдання, поставлені в ході комплексного дослідження, вимагали впорядкувати матеріал в кількох площинах: стилістично-еволюційній, типологічній, технічно-конструктивній та мистецтвознавчій. Кожне з поставлених завдань вимагало своєї методики. Зокрема, розроблена у дослідженні методика типології гуцульської зброї базувалася на класичних методах аналізу й класифікації груп зброї та вітчизняних мистецтвознавчих методах дослідження декоративно-ужиткового мистецтва.

Фактологічною ґрунтовою основою дослідження є матеріали, зібрані у державних колекціях України, а саме: колекції та матеріали із фондів Львівського історичного музею, Музею етнографії та

художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів), Національного музею історії України (Київ), Державного музею українського народного декоративного мистецтва України (Київ), музею Гетьманства (Київ), Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» (Київ), Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття.

Основа нашого дослідження представлена комплексом літератури та наукових джерел із безпосередніх та дотичних до основної галузей знань — мистецтвознавства, історії, археології, етнографії, а також включає літературу, присвячену спеціальним дослідженням гуцульського регіону, історії війська та зброї. Серед матеріалів, що безпосередньо чи опосередковано стосуються обраної теми — фонди ЛННБ ім. В. Стефаника НАНУ, бібліотеки Інституту народознавства НАНУ, НБУ ім. В. Вернадського, бібліотеки УКУ, наукової бібліотеки ЛНАМ. Важливу інформацію для осмислення процесів та написання дослідження було зібрано під час етнографічних досліджень авторки в Косові, Яворові та довколишніх селах.

Опираючись на теоретичні засади європейських та українських дослідників, вперше здійснено загальний огляд історичних чинників формування типів та формотворчих процесів гуцульської зброї, проаналізовано композиційні схеми декору та визначено значення традиційних орнаментальних мотивів на гуцульській зброї. Вперше проаналізовано художні особливості гуцульської зброї у контексті синтезу різних видів декоративно-ужиткового мистецтва. Розглядаючи матеріал синхронно, вдалося простежити динаміку процесів розвитку гуцульської зброї впродовж досліджуваного періоду. Досліджено особливості технології декорування зброї, а також подано характеристику інструментів, якими користувались народні майстри-зброярі, окремо зібрані повір'я творців зброї. Окремо викладено народні приказки, що стосуються процесів виготовлення і використання зброї, термінологічна лексика. Вперше здійснено спробу наукового зіставлення вживаної термінології, яка стосується конструктивних елементів вогнепальної зброї — в українській, польській та англійській мовах. У процесі дослідницької роботи у фондах музеїв було вивчено та введено в науковий обіг низку невідомих та непроаналізованих досі артефактів.

Праця суттєво доповнює вивчення етнокультури гуцулів, їхнього історичного костюма та традиційного побуту, надає цінний матеріал для сучасних творців кіно- та театральних образів.

Відновлення давніх традицій гуцульського зброярства сьогодні супроводжується суттєвими труднощами, адже у переліку і

класифікаторі професій немає професії зброяра, такого ремесла чи пов'язаних із ним шкіл, незважаючи на демократичні процеси, які спостерігаються в сучасній Україні. Відомо, що мистецько-любительське виробництво зброї суворо заборонене, оскільки згідно з чинним законодавством загрожує кримінальною відповідальністю. З найбільш наближених професій є лише реставрація художньої зброї. Тому і ці знання є ще більш цінними, поки остаточно не втрачені.

Передбачаємо, що поодинокі збережені традиції та методи виготовлення зброї у поєднанні із фаховими дослідженнями та реставраційною практикою окремих екземплярів дадуть змогу реконструювати процес виробництва колекційної зброї, яка могла б використовуватись як державні нагороди чи бути предметом розкоші, колекціонування та ексклюзивним вітчизняним товаром на ринку мистецтва.

Проведені в монографії узагальнення будуть важливими для подальшого теоретичного осмислення проблем українського декоративно-ужиткового мистецтва. Матеріали дослідження сприятимуть популяризації знань про мистецьку вартість та історичне значення гуцульської зброї як самобутнього художнього явища, що заслуговує на світове визнання.